

„AZ PÁRDUCKÁPÁKKAL, FÉNYES SISAKOKKAL, FORGÓKKAL SZÉP MINDENIK”

Balassi e sorának *párduckáppákkal* szavát a jelenlegi középiskolás tankönyv így magyarázza: „párduckápa: párducbőrrel borított nyereg.” (Irodalmi olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965. Írta: Kovács Lajos.)

Ezzel szemben az általános gimnáziumokban korábban használt Szöveggyűjtemény minden kiadásában így értelmezi a szót: „párducbőr-kacagányokkal” (Szöveggyűjtemény a magyar és a világirodalomból I. rész az általános gimnáziumok II. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest. Összeállította Makay Gusztáv és Dallos György).

A közelmúlt középiskolájában tehát rövid időn belül kétféleképpen tanították a *párduckáppákkal*, pontosabban (mivel a *párduc* előtag jelentése egyértelműen ‚párducbőr’) a *káppákkal* értelmét: ‚kacagány’ és ‚nyereg’.

Nézzük meg, hogy mit mond a szó jelentéstörténete, melyik jelentés illik a versbe, és hogy — nem csak a középiskolai irodalomtanítás szempontjából — hogyan értelmezzük Balassinak ezt a szavát!

A NySz. a *kápa* címszó alatt négy jelentést tárgyal: 1. cappa, toga cucullata, kutte; 2. capitium, cuculio, cucullus, kapuze, kappe; 3. capitium equi, falconum, blendleder, augenleder; 4. umbo sellae, sattelkopf. Az első jelentésre hozza a legtöbb idézetet nyelvelméleinkből, pl.: „Hitvan vlatatos kapa es őtőzet (DebrC. 279.)... Fekete kapajok az apath vraknak (PeerC. 341.), Vysely vala evnen vallayn az ev saruyt es fekete kapayat es egyeb ruhayat (Dom C. 119.); El veue az saart az kevntevs-revl es lele mynden zakadasnekevl egeznek az kevntevst auagy az capat (Dom C. 280.). ... Nyakában csuklyája lobogdal... vala, derekán kápája rengdegel vala (Illosv. Toldi 8.)” stb. (lásd: NySz.) A negyedik jelentésre (umbo sellae; sattelkopf) idézi az általunk vizsgált sort is: „Az párdutz káppákkal, fényes sisakokkal szép mindenik” [!] (Balassa: Ének. 28.)”

A *kápas* címszó alatt *kápas köntös-t*, *kápas kópiás lovasok-at*, *kápas jancsárok-at* találunk (lásd: NySz.).

Régi szótárainkban a *kápa* szót így találjuk: Murm. (1533.): Cucullus; Calepinus (1585.): Cuculio, cucullus; MA. (1621.): Cuculio, Cucullus, Capitium; PP. (1708.): Cuculio, Cucullus, Capitium, Capitium equi, falconum; PPB. (1782.): Cuculio, Cucullus, Capitium, Capitium equi, falconum; Baróti Sz. D. (1792.) takaré, szemfedél. Kápat vetni a’ ló’ szemére; Eder (1801.): Cuculio, Cucullus, Capitium, Capitium equi, falconum.

Látjuk, hogy ezekben a *kápa* nem nyereg vagy nyeregnek a része. A TESz ugyan idézi a következőt (BesztSzj. 985.) „Sellicappa: nerg. *capa*” és 1517-ből *capaat* (DomK. 195.) valamint 1528-ból *kápayokotés* (SzékK. 203.), csakhogy ez a két

utóbbi — mint a mondatkörnyezetből kiderül — nem tartozik a nyereghez: *eltevzetet auagy capaat* (DomK. 195.); *az zerzetefeknek kápayokotés, altal kezdy folny ez gonoz bñnek mérges kégeffége* (SzékK. 203.).

Nyeregkápa van a SchSzy-ben: 1401. *Sellicapa — nerg capa; nyereg kápája* PP (1708.) szótárában: „Pomum ephippii”, meg Eder Dictionariumában is: „Pomum ephippii, Haupt oder Knopf im Sattel”. A NySz-ban *nyereg kápa, nyereg kápája* nincs.

CzF-ban a *kápa*: 1. A nyeregnek feje; nyeregkápa. 2. Némely felöltő ruhának, köpenyeknek csuklyája, melyet hideg, esős időben fejre szokás húzni.

Mai nyelvünkben (ÉrtSz.) a *kápa* első jelentése: A nyereg vázának elől-és hátul kimagasló, a lovas biztonságos ülését lehetővé tevő része, nyeregkápa. A szó negyedik jelentéseként (né. v. rég. minősítéssel) ezt találjuk az ÉrtSz.-ban: köpenyen, csuhan csuklya, kámzsa. *Párduc kápa fején s van csinos boeskorá lábán. Vörösmarty.*

Az adatok időrendjéből látszik, hogy az első jelentés a ‚cuculio, cucullus, capitium’ lehetett, azaz fejre borítható, köntöshöz stb.-hez varrott csuklya, kámzsa, ill. rövid, szorosan testhezálló öltözék (vö.: FINÁLY: A latin nyelv szótára 1884.), amelyet esetleg a fejen keresztül húzhattak föl. Igazolja ezt a TESz is; „A tisztázatlan etimológiájú latin főnév (amelyből a m. *kápa* származik) elsődleges jelentése ‚csuklyás köpeny’ lehetett... A m. (nyereg) *kápa*... a h. lat. *sellicappa*... részfordításaként keletkezhetett.” A BeszSzj. TESz idézte „Sellicappa: nerg. capa” adatával és a ‚ruhadarab’ jelentésű *cappa, capa*-val kapcsolatban kétszeri átvételre is gondolhatunk, esetleg egymástól függetlenül; és közülük a ‚ruhadarab’ jelentésű *kápa* válhatott először általánossá. A ‚nyereg része’ jelentésű *kápa* a *sellicappa* részfordításától függetlenül esetleg keletkezhetett a *kápa* ‚csuklyás, kámzsás ruhadarab’ hatására is, hasonlóságon alapuló névátvitellel.

A *kápa* jelentése tehát lehet ruhadarab. Föltehető, hogy nemcsak egyházi személyek viselték kámzsás, csuklyás formájában, hanem lovas vitézek is, természetesen a nekik (lovagláshoz, kardforgatáshoz) megfelelő formában, és föltehető, hogy ez készülhetett párducbőrből is.

Igaz-e ez? NEMES MIHÁLY—NAGY GÉZA: A magyar viseletek története c. könyvében (Franklin, Budapest, 1900.) ezt látjuk — a végvári vitézekről szóló részben —: „Díszmenetek-nél, csatában kacagányt hordtak, a nyakon vagy a vállon átvette s a hónalj alatt az állat lábaira varrt értékes lánczczal átkötve, legelterjedtebb volt a farkasbőr-kacagány, az előkelők azonban párducz- és tigrisbőrt is használtak” (161.). Ugyane könyv 58. tábláján a 4—6. kép magyar végbeli vitézeket ábrázol — egy rézmetszet után — és az 5. kép lovasának a hátán állatbőrből való ruhadarab van.

NEMES MIHÁLY másutt ezt írja: „A XVI. és XVII. század egyéb felöltő nemei még a palást, melynek egy változata az ujjal ellátott köpönyөг, azután a párducz, tigris, medve, farkasbőr kacagány, zubbony, szűr és ködmen” (A magyar jelmez és fejlődése dióhéjban. Pozsony—Budapest, 1903. 83.).

Balassi Bálint a végbeli vitézeknek az ilyen, bőrből készült, nyakban, háton viselt ruhadarabját nevezhette *párduckápa*-nak.

Ez a *kápa* szó jelentéstörténetén kívül magából a versből is következik. Balassi — különösen a vers 3. és 4. szakában — nagyon szemléletesen, képszerűen (szinte megfesthetően) láttatja hőseit, a végbeli vitézeket, amint „Véres zászlók alatt lobogós kópiát vitézek ott viselik /Roppant sereg előtt távol az sík mezőt széllal nyar-

galják, nézik”. Mintha mi — az olvasók — távolabbról néznénk őket, amint ott lovagolnak a sík mezőn. De — éppen ezért — a lovas vitézeknek a szép forgója, fényes sisakja tűnik szemünkbe, és természetesen a háton viselt ruhadarabja, párdücbőr-*kápája*. Mivel a vitéz rajta ül a lovon, nyergét nem is látjuk. Nyerge ugyanis a XV. században divatba jött alacsony magyar nyereg (vö.: NEMES—NAGY: i. m. 147.), amelynek kápája még csak kissé távolabbról nézve sem látszik.

Különben a ló nyeregtakaróját is nevezték *kápá*-nak. Erre mutat a NySz. néhány adata, pl.: *Akkor az lovász kápával béterítette az nyerget* (Mon. Írók. XI. 363); *Czafrang, vagyis lóra való török kápa* (Rák F.: Ler. I. 114.); és esetleg a BesztSzj.-beli *nerg. capa* (vö. TESz) is nyeregtakarót jelenthet. (A nyeregtakaróra vonatkozóan vö.: NEMES—NAGY: i. m. 172.). Ez a takaró csipkés veres skarlátból, csipkés velencei szürke teveszőrből, zöld kelméből, skófmós bársonyból készült, de akkor használták, amikor leszálltak a lóról (lásd: NEMES—NAGY: uo.). „Ha a ló vezetéken ment, a nyergét kis medvebőr vagy pompás nyeregtakaró fedé” — írja KÖVÁRI LÁSZLÓ (A magyar családi s közéleti viseletek és szokások. Pest, 1860.). A Balassi-versnek ebben a vizsgált szakaszában pedig a vitézek fent ülnek a lovon (lásd a következő szakaszt is: „Jó szerecsen lovak alattok ugrálnak”...).

Úgy vélem, az előadottak kétségtelenné teszik, hogy miképpen értelmezzük a *párdücbőr-kápákkal* szót: a vitézek párdücbőrből készült ruhadarabja, — ha úgy tetszik, kacagánya — és nem párdücbőrrrel letakart nyereg.

A NySz. tehát tévesen veszi fel az általa 4. jelentés („umbo sellae, sattelkopf”) példái közé a Balassi idézetet.

És tévesen tanítja a mai középiskolai tankönyv is „párdücbőrrrel borított nyereg”-nek. Kár volt elejtenie a tankönyv írójának a korábbi szöveggyűjtemény helyes magyarázatát.*

VÉGH J. MIHÁLY

* Megjegyzem, hogy ECKHARDT SÁNDOR Balassi kiadásának (Bp. 1951.) jegyzeteiben nem magyarázza a szót.